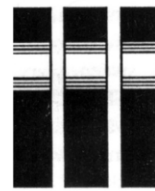

Vasváry Collection Newsletter

„Vixi, non inutilis”

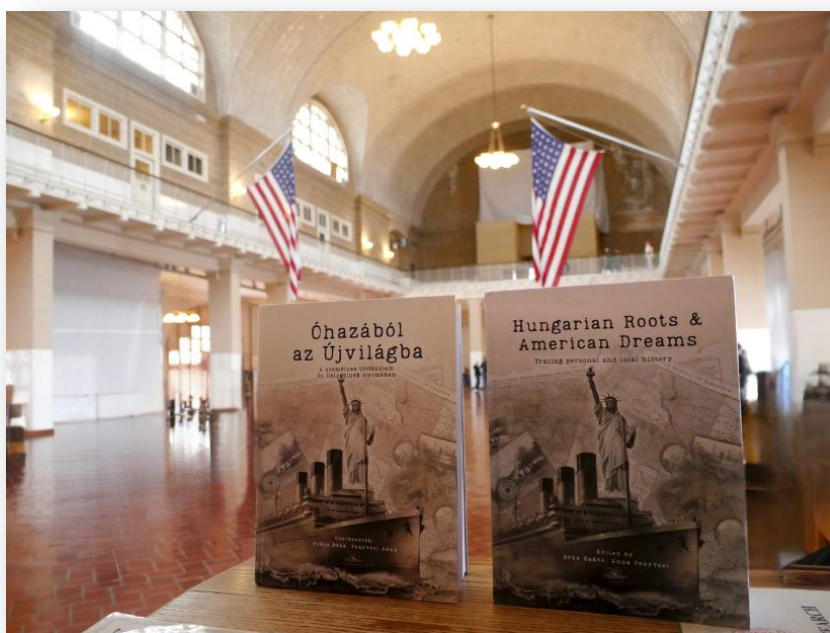

Bakos Réka és Fenyvesi Anna

Óhazából az Újvilágba (és vissza): a hazatérő „amerikások” öröksége

Jelen tanulmány a második világháború előtt hazatért „amerikások” örökségét vizsgálja az „Óhazából az Újvilágba” sorozatban publikált több mint 50 visszatérő történet segítségével, és arra keresi a választ, hogy hogyan őrződött meg a visszatérők emléke a családi krónikákban, dokumentumokban, tárgyakban. Emellett három olyan folyamatban lévő projektet mutatunk be, amelyek segítenek e kevésbé ismert örökség mélyebb megértésében.

Az *Óhazából az Újvilágba – Hungarian Roots & American Dreams* örökségprojekt közösségi családtörténeti kezdeményezésként indult, és mára többkötetes könyvsorozattá, valamint tudományterületeken átívelő örökségprogrammá fejlődött. A hasonló nevű, 2024 februárjában alapított Facebook-csoporthoz ma már több mint 1700-an csatlakoztak az óceán mindkét partjáról, a tagok többsége azonban olyan magyarországi vagy kárpát-medencei magyar, akinek felmenői vagy egyéb családtagjai a századforduló nagy kivándorlási hullámában, esetleg az első világháborút követően elmentek Amerikába, de néhány év vagy évtized múltán hazatértek.

Az „Óhazából az Újvilágba” sorozat második kötetei Ellis Islanden.
Forrás: Fenyvesi Anna fotója

Bár az Amerikába irányuló magyar emigráció történetének jelentős tudományos irodalma van, és a visszavándorlás témáját is számos munka érinti, a köztudatban azoknak a kivándorlóknak az emléke jelenik meg prominensebben, akik végleg az Újvilágban telepedtek le. Hozzájuk képest kevesebb figyelem irányul azokra a százezrekre, akik évekkal vagy évtizeddel újvilági kiutazásuk után – gyakran megspórolt dollárjaikkal, új ismereteikkel és tárgyi emlékeikkel együtt – visszatértek az Óhazába. Hazatelepülésük nemcsak saját közösségeik gazdasági és társadalmi viszonyait formálta, hanem hozzájárult a transzatlanti migrációs tapasztalat kollektív emlékezetének alakításához is. Ez az emlékezet azonban a kommunista időszak alatt és annak represszív törekvései következtében gyakran elhalványult: a visszahozott vagyon jelentős részét államosították, az „amerikás” múlt és a külföldi rokonság pedig sok esetben gyanús volt, és hátrányos következményekkel járt (és ezért még az érintettek saját családjai is keveset beszéltek róla a fiatalabb nemzedékeknek).

Az „Óhazából az Újvilágba” könyvsorozat összegyűjtött történeteiből alulnézetből rajzolódik ki és elevenedik meg újra a hazatérő „amerikások” sorsa a magyar történelem viharáiban, éles kontrasztot alkotva az óceán másik oldalán letelepedett (sokszor szó szerinti) testvérek és unokatestvérek életével. A kötetek fejezeteiből megtudhatjuk, hogyan őrződött meg a visszatérők emléke családi krónikákban (van ahonnan teljesen kikopott), dokumentumokban, fotókban és tárgyakban. Tanulmányunk célja, hogy láthatóvá tegye ezt a kevésbé ismert örökséget, és rámutasson arra, hogy a családoknál őrzött emlékek, dokumentumok és történetek gazdag, feltáratlan forrásanyaga mellett milyen kutatási lehetőségek rejlenek a témában.

Miért fontos a visszatérőkről beszélni?

A kivándorláshoz hasonlóan a hazatérések mögött is jól körvonalazható történelmi mintázatok rajzolódnak ki, amelyek szorosan összefonódnak a gazdasági konjunktúrával és az első világháborút követő amerikai bevándorláspolitikai megváltozásával. Már az 1880-as években induló első nagy kivándorlási hullám idején megfigyelhetők voltak jelentősebb hazatérési arányok, különösen az 1907-es amerikai gazdasági válságot követően (a statisztikák 1908-ban több hazatérőt regisztráltak, mint kivándorlót¹). Az első világháború kitörésekor sokan tértek haza katonai szolgálatra, majd a háború után családjukhoz, de a Trianont követő határváltozások eredményeként rengeteg – eredetileg pár éves tartózkodással tervező – magyar döntött a végleges újvilági letelepedés mellett, nem akarva immár idegen országba visszatérni. Az 1920-as évek első felének kvótatörvényei a tömegek számára elvágták nemcsak a kivándorlás, hanem sok esetben a hazatérés

¹ Puskás Julianna (1982): *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 70. old.

esélyét is, hiszen ha nem volt amerikai állampolgárságuk, nem térhettek volna vissza. Az 1929-es világválság újabb visszatérési hullámokat generált.

*Dobó Lajos Svéd Királyi követségtől kapott hazautra szóló útlevele 1920-ból.
Forrás: Dobó Katalin családi gyűjteménye*

A visszavándorlás motivációi rendkívül sokrétűek voltak, és a témát már a 20. század első évtizedeiben élénk viták övezték. Ifj. Leopold Lajos 1908-as cikkében² három típust különített el a visszatérők között: a futó hazatérőket, az „abnormális” kényszerű visszavándorlókat, és a tudatos, előre megtervezett stratégiával hazatérőket, rámutatva, hogy a tömeges hazatérés gyakran gazdasági kényszerhez kötődött, de a visszatérők számottevő hányada végleg itthon maradt és integrálódott, nem indult újra útnak. A visszatérés közvetlen motivációi között a gazdasági megfontolások mellett megtaláljuk a családi okokat, a kudarcélményt vagy honvágyat, valamint az olyan kényszereket, mint betegség, baleset vagy munkanélküliség.

Könyvsorozatunk mindkét kötetében található olyan történet, amelyben a kivándorló személyes okokból tér vissza Magyarországra. Az első kötetben olvasható dr. Rózsavölgyi József szentesi fül-orr-gégész Don Peckham és Fenyvesi Anna által kutatott és megírt története, aki családjával az első világháború után vándorolt ki az USA-ba, Texasban dolgozott, ott szerezte meg szakorvosi képesítését is, majd 10 év elteltével családjával együtt visszatért annak ellenére, hogy a

² Leopold L., ifj. (1908): A visszavándorlás mérlege. *Husadik Század*, 1., 143–162.

család minden tagja megtanult angolul, és az amerikai állampolgárságot is megszerezték. Mint Rózsavölgyi dédunokájának a második kötetben megírt személyes emlékezéséből kiderült, a honvágy volt az, ami hazaköltözésre készítette a családot: Rózsavölgyi felesége, Zsoldos Vilma, nehezen viselte számos szentesi testvére, unokatestvére, és egyéb családtagja hiányát. A második kötetben szerepel László-Herbert Márk története dédszüleiről, akik 1912-ben vándoroltak ki az USA-ba egy, a dédapának a Fleischmann élesztőgyár által felajánlott mérnöki állás kedvéért, majd tértek haza 1920-ban, nagy valószínűség szerint az időközben bevezetett szesztilalom miatt (az élesztőgyártás mellékterméke az ecet és az alkohol, s az utóbbi eladása a szesztilalom majd' másfél évtizede alatt, 1919 és 1933 között nagyrészt lehetetlenné vált, visszahatva ezzel a gyár termelésére és a dédnagypapa állására is).

Kulcsár László és Kulcsár J. László 2019-es tanulmányukban³ arra a következtetésre jutottak, hogy a visszavándorlás fő mozgatói a negatív push tényezők voltak (pl. gazdasági válságok), míg a hazai pull tényezők (pl. állami erőfeszítések) gyengének bizonyultak. A kivándorlás tömegessé válását követő évtizedekben a kormányzat kezdetben inkább a kifelé irányuló mozgás szabályozására koncentrált. Bár már 1907–1908-ban társadalmi vita indult a visszatérők támogatásáról gyakorlati javaslatokkal,⁴ valódi előrelépés 1921-ben történt, amikor megalakult a Kivándorlási Tanács és a Belügyminisztérium égisze alatt működő Védő Iroda,⁵ amely a kivándorlók és visszavándorlók segítésére jött létre. A Védő Iroda tájékoztatást adott, szállást biztosított, jogi segítséget nyújtott. A két világháború között különféle kampányok és kezdeményezések próbálták ösztönözni a visszatelepülést, de ezek hatása gyakran csekély maradt.

A hazatért „amerikások” jelenléte a 20. század első felének magyar társadalmában sokféle nyomot hagyott. Gazdasági értelemben számos hazatérő jelentős tőkével és új szemléletmóddal érkezett, amelyet földvásárlásra, házépítésre vagy vállalkozások alapítására fordított. Az általuk emelt ún. „amerikás házak” és a velük megérkező modernizációs minták (ruházat, bútorkészlet, életstílus) a vidéki társadalom bizonyos mértékű polgárosodásához is hozzájárultak. Kulturális közvetítőként újfajta munkamorált, takarékosági és szervezési elveket, valamint demokratikus tapasztalatokat is hoztak magukkal. Ugyanakkor a társadalmi beilleszkedés nem volt zökkenőmentes: sokan kettős identitással éltek, s gyakran irigység vagy bizalmatlanság fogadta őket. Akadtak olyanok is, akik gyorsan felélték megtakarításaikat vagy nem tudtak újra gyökeret verni, és végül ismét kivándoroltak.

³ Kulcsár László, Kulcsár J. László (2019): A burdus élet a legszebb a világon”: A „nagy háború” előtti amerikai kivándorlás regionális, gazdasági és szociológiai háttere. *Tér és Társadalom* 33(2): 83–107. DOI: <https://doi.org/10.17649/TET.33.2.3083>.

⁴ Löherer Andor (1908): *Amerikai kivándorlás és visszavándorlás*. Budapest: Pátria.

⁵ Gaal Jenő (1926): *A társadalom feladatai a kivándorlás ügyével szemben*. Budapest: Kivándorlási Tanács.

A hazatérő „amerikások” száma összességében több százezerre tehető,⁶ mégis, ezeknek az embereknek a történeteit nem igazán őrzi a kollektív emlékezet. A hazahozott vagyon a második világháborút követő államszocializmus időszakában általában elveszett, a visszatérőket kuláknak vagy kizsákmányolóknak bélyegezték, és az „amerikás múlt” vagy az „amerikás kapcsolatok” inkább

*Az „amerikás” Deák József unokái körében
Ricsén az 1960-as évek elején.
Forrás: Bakos Réka családi fotóalbuma*

veszélyforrássá váltak, mintsem az idegenben végzett kemény munkával, kitartással megszerzett jobb élet és az efelett érzett büszkeség magyarázatává. A családok emlékezetében ott lapultak ezek a történetek (bár kérdés, hogy mennyire adták át a fiatalabb generációknak) – de a társadalmi közeg, különösen a második világháború után, gyakran elhallgattatta őket. Ma viszont – a kitartó, valamint a digitális eszközök és adatbázisok segítségével végzett kutatásnak köszönhetően – ezek a történetek újra életre kelhetnek. És ahelyett, hogy a leszármazottak lezárt, múltbeli fejezetként kezelnék őket, ma is élő és bővülő családi és helytörténeti krónikákká válhatnak, amelyek újra-rajzolják a közösségek múltját, sőt néha a jelenét is, erre alább hozunk is példákat.

Töredékes források

A visszavándorlókról csak töredékes információink vannak. A statisztikák hézagosak: míg az országba belépőkről az USA bevándorlási hivatala régóta pontos és részletes adatokat tartott nyilván, a kilépőket csak 1908 után kezdte számba venni, és Magyarország sem vezetett róluk pontos kimutatásokat. Ezért számszerűsítve látni a trendet majdnem lehetetlen. Más nyomuk is csak

⁶ Puskás Julianna (1982): *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880-1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 69. old.

elvétve akad: Puskás Julianna 1982-es kötete a függelékben tartalmaz visszavándoroltakkal készített interjúkat, de ezeket csak mintáknak tekinthetjük.

Annak érdekében, hogy elkezdjük feltérképezni a hazatérő „amerikások” emlékezetét, egy pilot kutatást indítottunk, amelyet túlnyomó többségében az *Óhazából az Újvilágba* Facebook-csoport tagjai töltöttek ki, több mint ötvenen. A felmérés egyik célja az volt, hogy jobban megértsük, hogy a családokban mely információk állnak rendelkezésre, és melyek hiányoznak a visszatérő felmenők történetét illetően. Érdekes, hogy amíg az amerikai népszámlálásoknak, világháborús sorozási listáknak és állampolgársági kérvényeknek köszönhetően az USA-ban eltöltött évek sarokköveit könnyebb feltérképezni, a hazatérés időpontja, körülményei a legtöbb esetben homályba vesznek.

A kérdőívre kapott válaszok segítségével azt is szeretnénk volna jobban megérteni, hogy mennyire téma a családban az „amerikás” múlt, kik foglalkoznak vele, illetve hogy miért tartják fontosnak, és vannak-e terveik arra nézve, hogy további módokon ápolják annak emlékét. A beérkezett válaszok azt mutatják, hogy legtöbbször személyesen is fontosnak érzik a visszatérő „amerikások” történetének megőrzését, elsősorban azért, hogy a fiatalabb generációk is megismerhessék családjuk múltját. A válaszadók aktívan is tesznek ezért: többségük családfakutatással, történetírással, dokumentumok rendszerezésével és fényképek digitalizálásával ápolja ezt az örökséget. A kutatás eredményei nyilvánvalóan nem reprezentatívak a teljes visszatérő népesség leszármazottaira nézve (hiszen még a teljes populációt sem ismerjük!), azonban jó kiindulópontot nyújtanak egy hazatérő csoport, vagy egy településre visszatérő „amerikások” emlékezetének feltérképezésére, így több tervezett kötetünk esetében is kívánjuk azokat célzottan (kutatási adatokkal kiegészítve) használni.

A visszatérők emlékezete

Az „Óhazából az Újvilágba” könyvsorozat két, már megjelent kötetében is hangsúlyos szerepet kap a visszavándorlás. A sorozat célkitűzései között már az induláskor megfogalmazódott, hogy nem csupán az Újvilágban letelepedők, hanem az Óhazába hazatérők történeteit is dokumentálni kívánjuk. A tervezett könyvek közül három is kifejezetten a hazatérés köré szerveződik: az egyik egy hazatérő „amerikás” kinti életének mindennapjaiba nyújt betekintést az Újvilágban töltött évek alatt vezetett naplóján keresztül, a másik a székelyföldi Homoródalmás „kitántorgóinak” történetét és fényképes, valamint tárgyi emlékeit dolgozza fel, a harmadik pedig a borsodi Dollártanya példáján keresztül mutatja be, hogyan alapítottak új közösséget hazatért kivándorlók.

Pocsai Zsuzsanna *A személyes történelem nyomában* alcímet viselő első kötetünkben írta meg nagyapja történetét. Béres István 1914-ben indult el Amerikába, tervei szerint néhány évre, de a világháború kitörése miatt évekig nem tudott hazatérni. Az 1914–18 között vezetett naplóbejegyzésein keresztül megelevenedik a századforduló nagy kivándorlási hullámának emberi oldala, amikor százezrek hagyták el Magyarországot a jobb élet reményében. A rendkívül részletes feljegyzéseknek köszönhetően betekintést nyerünk az utazás nehézségeibe, a beilleszkedés és munkakeresés kihívásaiba, a magyar közösség és a kivándorlók mindennapjaiba (s néha konfliktusaiba is).

Béres István naplója. Forrás: Pocsai Zsuzsanna családi gyűjteménye

Szintén a könyvsorozat első kötetében jelent meg Török-Sándor Ibolya története, amely üknagyapja, Ráduly Mihály kivándorlását és hazatérését osztja meg az olvasókkal. A szerző a családi történettel kapcsolatos kutatás közben szembesült azzal, hogy szülőfalujából, a székelyföldi Homoródalmásról (egy alig két és félezres lélekszámú faluból) a 20. század első évtizedeiben több százan – főként férfiak – vándoroltak ki Amerikába. Többségük haza kívánt térni, hogy a kint megkeresett pénzzel biztosítsa a családi birtok megmaradását, esetleg gyarapítását.

Homoródmási atyafiak Amerikában. Forrás: Fekete Gyula családi fotóalbuma

Amerikás dokumentumok és tárgyi emlékek. Forrás: Felméri Judit fotója

A hazatérők számos dokumentumot, tárgyat hoztak magukkal az Újvilágból, ezek többségét a leszármazottak a mai napig megőrizték, részben a falu társadalmi és gazdasági stabilitásának eredményeképpen. Az almási amerikások családtörténeteit és tárgyi emlékeit mutatja be a készülő kötet. A szerző kiterjedt kutatásának köszönhetően több mint 100 almási kivándorló adatait tartalmazó adatbázis épült, több mint 30 interjú készült a leszármazottakkal, amelyek alapján 20, már lejegyzett történet a sorozat *A személyes történelem és helyszínek nyomában* alcímet viselő második kötetében idén októberben megjelent.

Ugyancsak a könyvsorozat második kötetében írta meg Szabóné Rácz Éva üknagyapja, Bártfai Gyula és hozzá kapcsolódóan a borsodi Dollártanya történetét. A 2027-re tervezett könyv azokról a visszatérő kivándorlókról szól majd, akik többször is megjárták Amerikát, sokan közülük ott is tartották egymással a kapcsolatot, majd az első világháborút követően hazatértek, és az összekuporgatott dollárokból 1920-ban 600 hold földet vásároltak együtt Nemesbikk határában. Az így megalapított Dollártanyán csaknem húsz „amerikás” család telepedett le egy új települést létrehozva. A készülő kötet a közösség történetét mutatja be a kivándorlástól és az „amerikás évek” mindennapjaitól egészen a hazatérésig és letelepedésig, feltárva a generációkon át öröklődő értékeket és a múlt, családi emlékezetben élő hagyatékát. Megismerhetjük majd azokat a sorstársakat, akik kivételes összetartással építették fel a Dollártanyát, és létrehozták Borsodban „saját maguk Amerikáját”, amelynek emlékét nem csupán a máig álló (bár már romos) házak, hanem a leszármazottak évenkénti találkozója is őrzi. A kiadvány háttérben átfogó és sokrétű kutatómunka áll: a szerző, Szabóné Rácz Éva eddig több mint 30 interjút készített a leszármazottakkal, 17 családfát állított össze, és ezek mentén egy kapcsolati hálót is rekonstruált. A levéltári és önkormányzati anyagok feltárása mellett a munka része számos közösségi beszélgetés, előadás, valamint a médiamegjelenések és több mint ötven sajtócikk feldolgozása is.

*Közösségi élet
a Dollártanyán
az 1940-es években.
Forrás: Bodnár Sándor
családi fotóalbuma*

*Magas fák a Dollártanyán az 1960-as években.
Forrás: Bártfai Imre gyerekeinek fotóalbuma*

Összegzés

A hazatérő „amerikások” történetei még mindig jórészt feltáratlanok, pedig gazdasági, társadalmi és kulturális hatásuk generációkkal később is él. Az *Óhazából az Újvilágba* program célja épp az, hogy ezek az örökségek ne tűnjenek el a feledés homályában, hanem méltó módon kapjanak helyet a közös emlékezetben is. A visszatérők öröksége lehetőséget teremt arra is, hogy új narratívákat alakítsunk ki a kivándorlásról, amelyek nemcsak a távozásra (az Óhaza szemszögéből tkp. veszteségre), hanem a hazatérésre és az itthon újrakezdett életekre (nyereségre) is fókuszálnak. Ezek a történetek azt üzenik: a múlt nemcsak megőrizhető és megőrizendő, hanem újraírható – közösen, generációkon átívelően.